Vztah českých a polských žáků k odlišným etnicko-kulturním skupinám (komparativní studie)

Jana Máčalová

Abstrakt

Škola je významným faktorem ovlivňujícím sociální rozvoj dětí, včetně respektu k tradicím a kultuře své země, rovněž však k tradicím a kulturám jiných. Současné školství usiluje o uplatňování lidskosti napříč diverzitou, zejména skrze multikulturní výchovu. Cílem příspěvku je komparace deklarovaného vztahu českých a polských žáků k příslušníkům vybraných národnostních či kulturních minoritních skupin. Základ pro srovnání poskytují data získaná dotazníkovým šetřením provedeným v letech 2014–2015 v České republice a v roce 2016 v Polsku. Výsledky ukazují rozdíly ve vnímání odlišných skupin, totiž že u žáků obou zemí je vztah k prostorově nejbližším etnicko-kulturním skupinám negativnější než k ostatním skupinám.

Klíčová slova: Multikulturalismus, vzdělávání, kulturní odlišnost, žáci, Česká republika, Polsko.

Attitude Of Czech And Polish Pupils Toward different ethnic-cultural groups (Comparative Study)

Abstract

The school is an important factor affecting the social development of children, including respect to traditions and culture of their country, but also to the traditions and cultures of others. Contemporary schools aim for application of humanity across diversity, especially through multicultural education. The aim of this paper is a comparison of declared relationship of Czech and Polish pupils toward members of selected national or cultural minority groups. The basis for comparison are provided through a questionnaire survey made in 2014–2015 in Czech Republic and in 2016 in Poland. The results show differences in the perception of different groups. Relation to spatially closest groups is more negative than to the other groups by pupils in both countries.

Key words: Multiculturalism, education, cultural difference, pupils, Czech republic, Poland.

Úvod

„Škola je odrazem společnosti, k níž patří,“ tvrdí Christine E. Sleeterová a Carl A. Grant (2009, s. 19). Přestavuje po instituci rodiny další významné socializační pole, v němž si žáci internalizují normy a hodnoty legitimní pro danou společnost. Prostřednictvím intencionálního i funkcionálního působení pedagogů a navazování vztahů mezi spolužáky je významně ovlivňován sociální rozvoj dětí, včetně jejich respektu k tradicím a kultuře vlastní země na straně jedné, rovněž však k tradicím a kulturám jiných na straně druhé. Změny, kterými společnost prochází, se pak samozřejmě zrcadí v proměnách školy a její společenské odpovědnosti. „Některé z nich škola reflektuje a přijímá aktivně, eventuálně se podílí na přípravě programů pro jejich realizaci, jiné akceptuje tichou cestou skrytě“ (Štětovská, 2011, s. 139). Tak například v minulosti patřily školy k institucím, které se podílely na veřejné segregaci a diskriminaci jedinců na základě rasové či etnické příslušnosti již jenom tím, že někteří žáci měli na základě určitých zvláštních (převážně vnějších) faktorů větší šanci na úspěch než jiní (srov. Preissová Krejčí, 2014, s. 142). Právě této institucionální diskriminaci se školství v současné době brání a usiluje o uplatňování lidskosti napříč diverzitou, zejména skrze multikulturní výchovu (Manning, Baruth, 2009; May, Sleeter, 2010; Moree, 2015; Preissová Krejčí, 2016).

Multikulturní výchova cílí na vytváření postojů tolerance a respektu k odlišným sociokulturním skupinám na základě reflexe jejich odlišného zázemí a na ovlivňování a korigování hodnotového systému žáků skrze úsilí vnímat odlišnost jako příležitost

k obohacení, nikoli zdroj konfliktu (srov. *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání*, 2016, s. 133). Jaký je aktuálně vztah žáků ke kulturní odlišnosti? Jsou žáci na případné ovlivňování svých postojů připraveni? Ve snaze nalézt odpovědi na položené otázky jsme za cíl našeho příspěvku zvolili komparaci deklarovaného vztahu českých a polských žáků k příslušníkům vybraných národnostních či kulturních minoritních skupin. Základ pro srovnání poskytují data získaná dotazníkovým šetřením provedeným v letech 2014–2015 v České republice a v roce 2016 v Polsku. Jedná se o prvotní zpracování dat mající převážně deskriptivní charakter.

1 Národnostně-etnická situace v České republice a v Polsku

Česká a Polská republika jsou si kulturně velmi blízké, vždyť měly po nějaký čas také společnou historii. Co se týče národnostního složení, přestože tomu tak ani v jedné zemi v minulosti nebylo, představují oba státy v současnosti poměrně homogenní oblasti (srov. Preissová Krejčí, 2013, s. 11), přičemž v Polsku můžeme o národnostně-etnické homogenitě hovořit ještě více než u nás. Ve vztahu k přetrvávajícím migračním vlnám však lze předpokládat proměnu ve složení obyvatel nejen v rámci Evropy, ale i v těchto státech, které jsou dosud převážně tranzitními. O to obtížnější a problematičtější může přijetí odlišnosti jejich obyvateli být. Z toho důvodu se nám provedené šetření jeví jako aktuální.

Dle sčítání obyvatel z roku 2011 se 94,8 % obyvatel Polska přihlásilo k výlučně polské národnosti a další 2 % uvedla polskou národnost na prvním místě v případě vícenárodnostní identity. Další národnostně-etnické skupiny zastoupené na území Polska tvoří Slezané, Kašubové¹, Němci, Ukrajinci, Bělorusové a Romové, jejich počet se však s výjimkou Slezanů, kteří tvoří 1 %, pohybuje maximálně kolem 0,1 %. Žádnou národnost neuvedla přibližně 1,35 % obyvatel Polska (srov. *Struktura narodowo-etniczna, językowa i wyznaniowa ludności Polski*, 2015, s. 29–35).

Oproti tomu v České republice se její obyvatelé hlásí dle výsledků sčítání obyvatel provedeném v témže roce k české národnosti jen v 64,3 %; dalších asi 1,6 % osob pak uvedlo českou národnost společně s jinou národností. Nutno však poznamenat, že více než čtvrtina (25,3 %) obyvatel České republiky svou národnost neuvedla. Nejpočetnější jsou pak zastoupeny národnosti moravská (5 %), slovenská (1,4 %), ukrajinská (0,5 %), polská (0,4 %), vietnamská (0,3 %), ruská a německá (po 0,2 %), slezská a maďarská (po 0,1 %). Není od věci upozornit také na to, že tolik diskutovaná a řešená romská

¹ Jedná se o západoslovanský národ usazený zejména v historickém regionu Pomořanska.

národnostní skupina představuje dle těchto statistik zcela zanedbatelný procentuální podíl nedosahující ani 0,1 % (srov. *Národnostní struktura obyvatel, 2014*, s. 3–6).²

2 Metodologie

Cílem našeho výzkumu bylo zjistit a komparovat postoje žáků v Polské a České republice, které se vážou ke kulturní odlišnosti. Ke sběru dat jsme v souladu s dosavadními výzkumy postojů zvolili kvantitativní výzkumný design a techniku dotazníku. Je zřejmé, že při sběru dat dochází ke zkreslení hned z několika důvodů, tím nejzásadnějším je disproporce mezi deklarovanými a skutečnými postoji, respektive reálným jednáním (srov. Ajzen, 2005; Vávra, 2006; Hayesová, 2003). Prezentované postoje jsou obvykle pozitivnější ve snaze ukázat se v tom nejlepším světle a ve shodě se společenskými normami, jejichž vliv je však významnější spíše u dospělých jedinců. U dětí lze naopak s větší pravděpodobností předpokládat, že nemají postoj utvořený a jsou nuceni si jej uměle zvolit, nebo nejsou s danou problematikou dostatečně obeznámeni, a tak odpověď vybírají nahodile (srov. Disman, 2000). S ohledem na tuto skutečnost jsme v souladu s doporučením Miroslava Dismana (2000, s. 53) uplatnili v rámci dotazníku i projekční otázky, když jsme kromě vztahu k vybraným národnostně-kulturním skupinám, zjišťovali také vztah respondentů k cizincům v obecné rovině a v komparaci s tím jejich názor na vztah české, respektive polské společnosti k cizincům v obecné rovině.

Při konstrukci dotazníků jsme vyšli z tzv. Likertovy škály, která je považována za jednu z nejspolehlivějších technik měření postojů (Bernard, 2002; Hayesová, 2003). Jejich výhodou je, že zjišťuje nejen obsah, ale i přibližnou sílu postoje. Pro potřeby tohoto příspěvku vybíráme výsledky zjišťující vztah žáků ke konkrétním národnostně-kulturním skupinám. Tento vztah byl zjišťován explicitně položenými otázkami nabízejícími v odpovědích pětibodovou škálu (*jednoznačně pozitivní, spíše pozitivní, neutrální, spíše negativní a jednoznačně negativní*).

Výzkumné šetření bylo primárně provedeno ve školním roce 2014/15 na českých školách a v říjnu 2016 jsme realizovali výzkumnou sondu komparativního charakteru na základní škole v Polsku. Výzkumný vzorek tvořili žáci ZŠ a SŠ z České republiky (915) a žáci ZŠ z Polska (166). Respondenti byli do výzkumného vzorku vybráni náhodně na základě pozitivní odezvy oslovených škol v obou zemích (regionálně byl výběr zúžen na oblast Moravy a Malopolského vojvodství). Jediným kritériem byl věk odpovídající

² Dle kvalifikovaných odhadů je počet Romů v české společnosti vyšší, přibližně 150–200 tisíc (Gabal & Víšek, 2010, s. 4). Disproporce mezi čísly plynoucími ze sčítání lidu a z těchto odhadů souvisí z toho, kdo Romy definuje. Zatímco v prvním případě se jedná o sebeidentifikaci, ve druhém je tato charakteristika připsána určitým jedincům zvnějšku na základě určitých viditelných znaků. Lze očekávat, že také naši respondenti uplatňují ve svých hodnoceních tento druhý přístup.

2. stupni primárního vzdělávání v České republice. Věkový modus byl v obou skupinách 14 let. Zastoupení respondentů dle pohlaví bylo v obou skupinách rovnoměrné.

Získaná data byla přepsána do tabulek v Microsoft Excel a poté zpracována v programu SPSS. Komparace výzkumných souborů byla učiněna metodou hodnocení na základě průměru, která je vhodnou pro srovnávání postojů k různým skupinám mezi sebou, a to přesto že se tímto procesem vytrácí jejich rozmanitost (srov. Moravcová, 2016; Preissová Krejčí, Máčalová a kol., 2016; Gavora, 2008). Na základě této metody jsme jednotlivým stupňům škály přiřadili po sobě jdoucí koeficienty (1 – *jednoznačně negativní* až 5 – *jednoznačně pozitivní*, viz tab. 1.) a na základě jednoduchého výpočtu³ stanovili „průměrný postoj“ výzkumného souboru ke každé dílčí národnostně-kulturní skupině. Platí, že čím více se bude výsledný průměr postojů blížit číslu 1, tím negativnější postoje respondenti v průměru vyjadřovali a naopak.

Tab. 1.

Průměry postojů – koeficienty

stupeň škály (odpověď)	koeficient
jednoznačně pozitivní	5
spíše pozitivní	4
neutrální	3
spíše negativní	2
jednoznačně negativní	1

3 Výsledky výzkumu

Zatímco svůj osobní vztah k cizincům v obecné rovině označili čeští žáci nejčastěji za neutrální (46,2 %) a polští žáci za pozitivní (63,9 %), vlastní společnost hodnotí obě skupiny respondentů jako méně vstřícnou. Polští žáci považují vztah polské společnosti k cizincům za neutrální (33,7 %) a negativní (31,9 %); vztah české společnosti se českým žákům jeví převážně jako negativní (46,9 %).

Podívejme se konkrétně na výsledky „průměrných“ postojů našich respondentních skupin k vybraným národnostně-kulturním minoritám. Jak vyplývá z tabulek (2 a 3) a grafu (1) níže, průměrné postoje jsou v obou výzkumných souborech srovnatelné, ve většině případů jsou pak čeští žáci mírně negativnější než žáci polští. K významnějšímu rozdílu mezi respondenty dochází pouze v hodnocení Romů (hodnota 2,21 u českých žáků oproti hodnotě 2,99 u polských žáků), přestože zde obě skupiny inklinují

³ Četnost odpovědí je násobena příslušným koeficientem a následný součet získaných hodnot je vydělen počtem všech odpovědí.

oproti jiným minoritám k negativnějšímu vztahu. V opačném gardu pak lze identifikovat rozdíl mezi respondenty v postojích k Arabům a Rusům. V obou případech je průměrný postoj českého žactva pozitivnější než u polské skupiny (hodnota 2,97, respektive 3,24 u českých žáků oproti hodnotě 2,70, respektive 2,90 u polských žáků). Mírně pozitivnější vztah pak čeští žáci zaujímají ve srovnání s polskými kolegy také k Němcům.

Výzkumné soubory se nejvíce shodují v hodnocení Židů (hodnota 3,25 u českých žáků oproti hodnotě 3,27 u polských žáků). U této skupiny stojí za povšimnutí, že poměrně velké množství respondentů volilo negativní vztah, jak vyplývá z grafů (2 a 3), které vyjadřují procentuální rozložení odpovědí dle polarity i intenzity postoje.

Pozitivní postoje převažují zejména k Afroameričanům, Afričanům a Asiatům. Zajímavé je rovněž srovnání vzájemného vztahu zkoumaných vzorků, z něhož plyne, že Poláci hodnotí svůj vztah k Čechům pozitivněji (hodnota 3,83, tj. dokonce nejpozitivněji ve srovnání s jinými minoritami), než Češi svůj vztah k Polákům (hodnota 3,39). Negativní vztah byl u českých žáků zjištěn zejména k Romům, muslimům a Arabům, u polských žáků pak zejména k muslimům, Arabům a Rusům.

Tab. 2

Postoje českých žáků k vybraným národnostně-kulturním skupinám (průměr)

skupina	průměr	skupina	průměr
<i>Lidé z Asie</i>	3,57	<i>Židé</i>	3,25
<i>Lidé z Balkánu</i>	3,36	<i>Rusové</i>	3,24
<i>Afričané</i>	3,61	<i>Romové</i>	2,21
<i>Afroameričané</i>	3,71	<i>Němci</i>	3,57
<i>Arabové</i>	2,97	<i>Poláci</i>	3,39
<i>Muslimové</i>	2,37		

Tab. 3

Postoje polských žáků k vybraným národnostně-kulturním skupinám (průměr)

skupina	průměr	skupina	průměr
<i>Lidé z Asie</i>	3,73	<i>Židé</i>	3,27
<i>Lidé z Balkánu</i>	3,59	<i>Rusové</i>	2,90
<i>Afričané</i>	3,70	<i>Romové</i>	2,99
<i>Afroameričané</i>	3,82	<i>Němci</i>	3,44
<i>Arabové</i>	2,70	<i>Češi</i>	3,83
<i>Muslimové</i>	2,56		

Graf 1

Průměrné postoje žáků k vybraným národnostně-kulturním skupinám

Graf 2

Vztah českých žáků k vybraným národnostně-kulturním skupinám (procentuální rozložení odpovědí)

Graf 3

Vztah polských žáků k vybraným národnostně-kulturním skupinám
(procentuální rozložení odpovědí)

Závěr

Přestože výsledky naznačují, že na školách panuje atmosféra přijímání kulturní odlišnosti, je třeba reflektovat, že pozitivní vztah je deklarován především u těch skupin, s nimiž nelze předpokládat dlouhodobější zkušenost, na rozdíl od negativního vnímání prostorově nejbližších minorit (Romové v ČR a Rusové v Polsku) a možné budoucí přítomnosti migrantů islámského vyznání.

Výzkumné šetření ukazuje místa, která se z hlediska naplňování multikulturní výchovy zdají být problematická. Výsledky odrážejí obecné (pozitivní či negativní) představy dlouhodobě spojené s vybranými skupinami, škola tak dosud nepředstavuje nediskriminační místo, ale podporuje reprodukci stereotypních představ o těchto skupinách, které jsou sdíleny většinou společnosti (srov. Preissová Krejčí, 2016, s. 137). Právě škola přitom může v budoucnosti sehrát zcela zásadní roli. Je na ní, aby přijala výzvu multikulturního vzdělávání a usilovala o posun od pasivního přijímání norem a postojů společnosti směrem k jejich aktivnímu utváření v souladu s hodnotami tolerance a respektu k odlišným sociokulturním skupinám obecně, nejen těch diferencujících se na základě národnostně-etnické identity.

Literatura

- Ajzen, I. (2005). *Attitudes, Personality and Behavior*. Berkshire: Open University Press.
- Bernard, H. (2002). *Research Methods in Anthropology: Qualitative and Quantitative Methods*. Walnut Creek: AltaMira Press.
- Disman, M. (2000). *Jak se vyrábí sociologická znalost: Příručka pro uživatele*. Praha: Karolinum.
- Gabal, I., & Víšek, P. (2010). *Východiska strategie boje se sociálním vyloučením*. [online]. Praha. [12. 11. 2016]. Dostupné z: http://www.gac.cz/userfiles/File/nase_prace_vystupy/GAC_Strategie_soc_vyloucení.pdf
- Gavora, P. (2008). *Úvod do pedagogického výskumu*. Bratislava: Vydavateľstvo UK.
- Hayesová, N. (2003). *Základy sociální psychologie*. Praha: Portál.
- Manning, M. L., & Baruth, L. G. (2009). *Multicultural education of children and adolescents*. Boston: Pearson.
- May, S., & Sleeter, C. E. (2010). *Critical multiculturalism*. New York: Routledge.
- Moravcová, B. (2016). *Reflexe multikulturalismu ve sdílených hodnotách učitelů a žáků*. Diplomová práce. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Moree, D. (2015). *Základy interkulturního soužití*. Praha: Portál.
- Národnostní struktura obyvatel*. [online]. 2014, [12. 11. 2016]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/20551765/170223-14.pdf>.
- Preissová Krejčí, A. (2016). *Za hranice multikulturalismu*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Preissová Krejčí, A. (2014). *Multikulturalismus – ztracené paradigma?* Olomouc: Univerzita Palackého.
- Preissová Krejčí, A. (2013). Multikulturní koncept ve vzdělávání a výchově v České republice. In: Preissová Krejčí, A., Juárez Toledo, R. a kol. *Sociální exkluze v multikulturních společnostech: Komparace současné situace v České republice a v Mexiku*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Preissová Krejčí, A., Máčalová, J., Cichá, M., & Moravcová, B. (2016). Migrace, integrace a česká škola. *Paidagogos*, 2016, 1, 70–89.
- Průcha, J. (2011). *Multikulturní výchova: příručka (nejen) pro učitele*. Praha: Triton.
- Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání*. [online]. 2016, [12. 11. 2016]. Dostupné z: http://www.nuv.cz/uploads/RVP_ZV_2016.pdf
- Sleeter, C. E., & Grant, C. A. (2009). *Making choices for multicultural education: Five approaches to race, class, and gender*. New York: John Wiley & Sons.
- Struktura narodowo-etniczna, językowa i wyznaniowa ludności Polski*. [online]. 2015, [12. 11. 2016]. Dostupné z: http://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5670/22/1/1/struktura_narodowo-etniczna.pdf
- Štětovská, I. (2011). Proměny světa školy. In: Gillernová, I., Kebza, V., Rymeš, M. a kol. *Psychologické aspekty změn v české společnosti: Člověk na přelomu tisíciletí*. Praha: Grada.
- Vávra, M. (2006). Nesnáze s měřením postojů. *Data a výzkum – SDA info*, 2006, 1, 9–12.

Kontakt:

Mgr. et Bc. Jana Máčalová
Katedra antropologie a zdravotvědy
Pedagogická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
Žižkovo nám. 5, 771 40 Olomouc
E-mail: jana.macalova@upol.cz